

Divân Edebiyatının Tanzimat Birinci Dönem Sanatçıları Üzerindeki Etkileri

Mustafa ÜSTÜNOVA*

ÖZET

Tanzimat edebiyatı, Batıya açılan ilk penceresimizdir. Doğu kültürüyle yetişen Tanzimat birinci dönem sanatçıları şiddetle karşı çıkmalarına rağmen, Divân edebiyatının etkisinden kurtulamamışlardır. Yine de günümüze kadar gelen Batı kültür ve sanatını benimseme çığırının temelleri Tanzimat edebiyatıyla atılmıştır.

SUMMARY

The Effects of The Classic Literature for The Primary Artists of The Reformation Literature

The Turkish reformation literature, "Tanzimat", is first step to the west. The literary men of the reformation, who had been educated by oriental culture, didn't able to be liberated its effects altouht to oppose to the "Tanzimat". However the commencements of the occidental culture and art come from the reformation literature "Tanzimat".

Türk edebiyatı, Tanzimat'tan sonra, İslâm uygarlığı çerçevesinden çıkıp yeni bir uygarlığa, Batı uygarlığına yönelince, Şinasi'nin öncülük ettiği bu hareketin ilk temsilcileri, getirmek istedikleri yeni sanat anlayışını yerleştirmek için,

* Öğr. Gör.; Necatibey Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü

eski uygarlığın sanat görüş ve verimlerini kökünden yıkmaya, kendilerinin ve daha sonraki kuşakların yeni yapıları için alanı temizleme işine kalkıştılar. Eskiye sürdürmek ya da korumak isteyenlerle çetin çatışmalara giriştiler.

Divan şiiri, bütün klasik edebiyatlarda olduğu gibi, kendine özgü birtakım sıkı kurallara bağlı idi. XVII. yüzyıl Batı klasiklerinin eski Yunan ve Latin edebiyatlarını örnek almaları gibi, divan şairleri de kendilerinden önce büyük bir gelişme göstermiş olan Arap ve özellikle Fars edebiyatlarını örnek almışlar, o edebiyatlarda gördükleri her şeyi Türkçe'ye aktarmışlardı. Kullanılan aruz ölçüsü, nazım biçimleri, temalar, hiç değişmeyen kalıplaşmış mazmunlar, her beytin başlı başına bir bütün sayılması ve beyitler arasında düşünce birliği bulunmaması, vb. hep o edebiyatlardan alınmıştır. Ayrıca dil de Arap ve Fars dillerinin sözcük ve kurallarıyla doldurulmuştur.

Divan şiiri, genel yapısı bakımından, hayatla ilişkisi kopuk, soyuta yönelik bir edebiyattı. Batı edebiyatı ise, bambaşka bir güzellik anlayışına göre kurulmuştu. Batı kültür ve sanatını getirmek isteyen Tanzimat edebiyatının ilk kuşağı Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmet Mithat, Şinasi, Doğu sanatının özelliklerini birer kusur olarak ortaya sürdüler. Bunlar içinde en atılganı, en ateşlisi Namık Kemal'di.

"... Edebiyat eserlerinde sanat ve süs göstermek temel amaç sayıldığından, sözün vücut yapısı olmak gereken anlam pek çok eserlerde satılık elbise göstermek için kullanılan ağaç parçalarını andırmaktadır. Anlatımda mecaz aşırı derecede kullanıldığı için, eserlerimiz doğal güzelliklerden yoksun olduktan başka, çoğunda gerçeklik de bulunmaz."¹

"... Şiirimiz ise gerçek ve doğa âlemlerinin dışında, vehimler dünyasından alınmış birtakım birbirleriyle bağıntısız tasarımlardan ibaretti.

Çoğu şiirlerimizin beyit ve dizeleri arasında olan anlam alacalığı, parça bohçalarındaki renk ayrılıklarından daha çoktu."²

"... Şiir her kavimde doğaldır. Yeryüzüne ne kadar uluslar ve kavimler gelmişse, hepsinin kendilerine özgü şiirleri vardır. Osmanlıların şiiri acaba nedir? Necati, Bâki, Nefî divanlarında gördüğümüz kasideler ve gazeller ve kıtalar ve mesnevîler midir? Yoksa Hoca ve İtrî gibi musikicilerin besteledikleri Nedim ve Vâsîf şarkıları mıdır?

Hayır, bunların hiçbiri Osmanlı şiiri değildir."³

1 Namık Kemal, "Lisan-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir", Tasvîr-i Efkâr, 1866, no. 416-417.

2 Namık Kemal, Mukaddime-i Celâl, 1885.

3 Ziya Paşa, Şiir ve İnşâ, Hürriyet, 1868, no. 11.

"... Eskilerin güzeller üzerine söyledikleri nitelikler ile anlatılan bir kişi zihinde şöyle bir tasarlansa, tasarlayan kimse o kişiyi gulyabani sanarak korkar."⁴

"... Şiiri pek de sevmediğim yargısına varmışsınız. Gençliğimde şiirle ben de uğraştım. Lâkin sonraları araştırmalarım ilerledikçe, şiire nefret değil, düşmanlık göstermeye başladım. Çünkü gördüm ki sözden maksat anlamdır. Söz bir mahfazadır, asıl değer verme, o mahfazadaki mücevherdir. Zarf ne kadar parlak olursa olsun, onu eline alanlar içindekinin parlaklığına önem verirler, ona bakarlar."

Bana bu düşünce geldikten sonra, eldeki şiir eserleri içinde beğenilecek şeyleri pek seyrek görmeğe başladım. Hangilerini beğeneyim?⁵

Yukarıdaki örnek metinlerde de görüldüğü gibi, İslâm uygarlığı çevresine bağlı Divan şiirinin artık imkânını kaybedişinin temelleri Tanzimat Edebiyatıyla atılmış, açılan bu Batı kültür ve sanatını benimseme çığırını bugüne kadar sürüp gelmiştir.

Batı edebiyatına yönelen, oradan birtakım yeni kavramlar, konular, türler getiren Tanzimat edebiyatının ilk kuşağı Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, yenilik isteği tutkularına, hatta Divan şiirini ağır suçlamalarına karşın, nazım biçimlerinde kökten bir yeniliğe girişememişlerdir. Batı'dan aldıkları yeni düşünceleri eski biçimler içinde söylemeğe çalışmışlardır. Biçim konusunda yapabildikleri tek yenilik, kasidelerde iç bölünmeleri atıp doğrudan doğruya konuya girmek bir de elden geldiğince konu birliğine yönelerek manzumelere birer ad verme olmuştur.

Tanzimat'tan önceki edebiyatımız büyük ağırlığı ile nazma dayanır. Şiir, uzun asırlar edebiyatımızın estetik etkisini teşkil etmiştir. Edebiyat için nesir, pek itibar edilmiş bir yol değildir; nesrin bir sanat olarak düşünülmesi, sadece "inşâ" denilen tarz için söz konusudur ki bunun da şiirin kurallarına ne kadar yakın olduğu bilinmektedir. Eski edebiyatımızın adı olan "divân" kelimesinin bile yalnız şiirlerin toplandığı bir kitap hakkında kullanılması bu gerçeği göstermektedir. Bu nedenle Divân edebiyatının, Tanzimat birinci dönem sanatçıları üzerindeki etkilerini ele alırken şiire ağırlık vermek daha yararlı olacaktır.

Tanzimat şiirinin Divân şiirinde en çok bağlı kaldığı unsurlar teknik unsurlardır. Tanzimat devrinde hece ölçüsüne karşı olan ilgi biraz daha artmışsa da, aruz eski hakimiyetini devam ettirdiği gibi divân nazımının şekilleri ve sanatları da tamamıyla atılamamıştır. Bunun içindir ki, şekil bakımından, Tanzimat

4 Diyarbekir'li Sait Paşa, Mizân-ül-Edeb, Mukaddime, 1305/1887.

5 Ahmet Mithat - Muallim Naci, Muhâberât ve Muhaverât, altıncı mektup, 1311/1895 (Muallim Naci'ye Mektup).

şairinde bütünlük yoktur. Yeni şekillerin yanında bazen aynen, bazen de çok değişik olarak, divân nazımının şekilleri de (özellikle gazel, terki-i bend ve kıtalar) yer alır.

DİVÂN EDEBİYATININ ŞİNASİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, "Divân Edebiyatında Tevhidler" adlı eserinde eski şiir şeklinde kullanılan üslûp malzemesini ayrıntısına kadar incelemiştir. Tarlan, bu şekil hakkında şöyle demektedir: "Tevhid ve münacaat, dini şiirin başında gelir... Bir tevhid üç esaslı kısma ayrılır: Birinci kısımda Tanrı'nın selbî ve sübûtî sıfatlarından bahsedilir. İkinci kısımda sübûtî sıfatlardan kudretin kâinatındaki tecellileri gelir. Üçüncü kısım münacaattır."⁶

Şinasi'nin Münacât'ı aşağı yukarı bu plana uygundur. Şinasi, plan itibarıyla eski münacaatta bir değişiklik yapmamıştır. Münacaat'ın yirmi dizelik tutan ikinci kısmı Tarlan'ın deyişi ile "lirik" bir mahiyet taşır. Yani şair, burada kendi ruhundan bahseder. Şinasi burada içerik yönünden Divân şiirinin etkisi altındadır.

Şinasi Münacaat'ın yirmi dizeden oluşan birinci bölümünün ilk onaltı dizesinde, eski tevhidlerde de kullanılan "Tanrı-padişah" imajını:

"Eser-i hikmetidir yerle göğün bünyâdı
Dolu boş cümle yed-i kudretinin icâdı"

dizelerinde Divân şiirinin etkileri olarak gösterebiliriz.

Şinasi, beş kaside yazmıştır. Bunlardan biri Nefî'nin "eyler" redifli kasideinin yedi beytine naziredir. Nefî tarzını taklit eden ve övüşlerindeki aşırılıkla dikkati çeker. Bu kaside, Divân edebiyatındaki kasidelerin bütün özelliklerini taşımaktadır. Paris'e gitmeden önce yazdığı anlaşılın kaside, Nefî'nin ve Divân şiirinin özelliklerini şu yönlerden yansıtmaktadır:

a- Aşırı ve mübalağalı övgü ile:

"İşte envâ-ı mecellât-ı tevarih-i selef
Var mı zatı gibi düstûr-ı mülûkî divân"

Reşid Paşa tarihte gelmiş geçmiş bütün sadrazamlardan üstündür.

6 Tarlan, Ali Nihat, a.g.e., I. fasikül, s. 5-6, İst. 1936.

b- Kullanılan maddeler ve imajlar ile:

"İkbâline vâbeste felek ta o kadar kim
Tedbiri ile devrini zir ü zeber eyler" NEF'Î

Nefî, feleği birinci Sultan Ahmed'in ikbaline bağlı gösterir.

Şinasi'nin kasidesinde de Reşit Paşa'nın ikbal arabası dünyaya ders verir:

"Verdi gerdûne-i ikbâli sebak gerdûna
Devr eder çarh-ı murad üzre anıñçün el'an"

c- Seçtiği sözcükler ve onları tertip tarzı ile:

"Sadr-ı gerdûn azamet dâver-i Dârâ-dârât
Safder-i sa'd-sıfat dâd-ger-i devr-i zamân"

dizelerinde olduğu gibi Şinasi Nefî gibi mutantan, ahenkli sözcükler seçmesini bilir.

Şinasi'nin bazı gazellerinde – az sayıda da olsa – divân mazmunlarını kullandığı görülür:

"Zülfün düşünce gerden-i berrakın üstünde
Billûr içnide sünbül-i sir-âbı andırır"

DİVÂN EDEBİYATININ ZİYA PAŞA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Şinasi'nin Müntehabat-ı Eş'âr'ını yayınladığı yıllarda, Divân şiirini devam ettirme düşüncesinde olanlar Encümen-i Şuara adı altında bir grup oluştururlar. Bazı yenilik tecrübelerine rağmen Namık Kemal ve Ziya Paşa da bu grubun içindedir.

Ziya Paşa'nın şiirleri, hece ile yazılmış birkaç şarkısı istisna edilecek olursa, teknik bakımından tamamıyla divân nazmına bağlıdır. Hayallerinde ve duyuş tarzında da, eskiden ayrılmış sayılamaz. Onun şiirlerinde Divân şiirinin hayal unsurlarına, mazmunlarına çok bol olarak rastlanır. Kullandığı temalar içinde en geniş yeri uttan "aşk" temasında da Divân şiirinin anlayışını aşabilmiş değildir. Lirik manzumelerinde ise, eski şiirin bütün estetik unsurları yer alır.

"Şiir ve İnşâ" makalesinde savunduğu görüşler ile "Harabât Mukaddimesi"ndeki görüşlerin çelişmesi, onun alışkanlıklarından ve duygularından doğma muhafazakâr yönünü belirtir. Alışkanlıklarına ve duygularına bağlılık onu Divân edebiyatının etkisinden kurtaramamıştır.

Divân edebiyatı kültürü ile yetişen ve gençliğinde bu şiiri sürdürmeğe çalışanlarla yakın dostluklar kurmuş olan Ziya Paşa'nın şiirlerinde XVIII. yüzyıl şiirinin dil ve üslûp özellikleri göze çarpar. Eserlerinde Divân şiirinin hakimâne davranışı önemli bir yer tutar.

Divân şiirinin etkileri Ziya Paşa'da "Terkib-i Bend" ile açıkça görülür. Ruh ve mana yeniliğine rağmen, eski şekil ile Divân şiirinin güçlü şairlerinden Bağdatlı Ruhî'nin "Terkib-i Bend"ine nazire olarak yazılmıştır.

Bağdatlı Ruhî'nin,
Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestüz
Biz ehl-i harâbâtданuz mest-i elestüz

beyti ile başlayan ünlü Terkib-i Bend'ine nazire olarak kaleme alınan Ziya Paşa'nın bu eseri şekil bakımından eskidir. Eserinde Ziya Paşa, yer yer Ruhî'yi gölgede bırakacak kuvvetli söyleyişler ortaya koymasına rağmen, yer yer de Ruhî'nin gerisinde kalmıştır. Ruhî'nin eserine yukarıda belirtilen beyitle muhteşem denilecek bir girişle başlamasına karşılık Paşa:

"Sâki getir ol bâdeyi kim mâye-i cândır
Ârâmdih-i akl-ı melâmetzedegândır"

beytiyle eserine başlıyor⁷.

Bağdatlı Ruhî'nin onyedî bentlik eserine oniki bentlik eserle ve eski şekille nazire yazan Ziya Paşa'da Divân edebiyatı etkilerinin fazlaca olduğu söylenebilir.

NAMIK KEMAL'DE DİVÂN EDEBİYATININ ETKİLERİ

Namik Kemal, dedesi ile Kars ve Sofya'da bulunduktan sonra 1857'de İstanbul'a döndü. Bütünöyle klasik bir edebiyat öğrenimi görmüş olan N. Kemal'in yazdığı şiirlerin sayısı da bu sırada oldukça kabarıktı. Batı dünyasının henüz hiçbir etkisi olmadığı için eski edebiyatı devam ettirenlerin çevresine girdi ve Leskofçalı Galip Bey'le çok yakın dostluk kurdu. Aynı şairin önderliğinde kurulmuş olan Encümen-i Şuara'da da yer aldı.

7 Ak, Coşkun, "Ziya Paşa'nın Terkib-i Bend'i" makalesi, Uludağ Üniv. Eğitim Fak. Der. C. V., Sa. 2, 1990.

Namık Kemal'in Şinasi ile tanışmasına kadar yazdığı şiirler, aldığı klasik edebiyatın etkisi ile tamamıyla divân nazmı çerçevesindedir. Gerek şekil ve gerekse zihniyet ve içerik bakımından nazmının bütün özelliklerine, hatta o zamanlar Divân şiirini sürdürenlerce büyük bir rağbet gören tasavvuf felsefesine de uygundur. Şinasi'yle tanışınca mizacıyla ters düşen divân nazmının özelliklerinden hızla sıyrılır.

İkinci dönemdeki şiirlerinde şekil bazen yeni, bazen de eskidir. Fakat bu eski şekiller, Ziya Paşa'da olduğu gibi klasik durumlarını muhafaza etmeyerek bazı değişikliklere uğrarlar. Buna rağmen Divân şiirinin aruz ölçüsünü kullanır. Heceyi ise pek az kullanmıştır.

Namık Kemal, gazellerinde Divân şiirinin bir geleneği olan kelime oyunlarına da sık sık başvurmuştur.

Namık Kemal, Şinasi ile tanışmadan önceki döneminde Sofya'da ve Edirne'de bulunduğu sıralarda yazdığı şiirlerinden alınan:

"Telhkâm etti bizi tâ o kadar kim dünya
Dembedem sunmada sahba-yı gam-ı lâyuhsa"

beyti ile müsvedde defterinde bulunan, fakat divânına girmemiş olan:

"Çeşmim şarab-ı naz ile pürnahvet olmasın
Uşşak bir nigahına da hasret olmasın"

başlangıçlı gazeli ve Fuat Paşa'nın 1861'de sadrazam olmasına yazdığı:

"Sürûr u kalb ile tarih-i tamin eyledim inşat
Fuad-ı cism-i devlet sâid-i ikbâl-i sadr oldu"

tarih beyti onun çocukluk ve çiraklık devresidir. Kemal, bu şiirlerinde edebi bakımdan olduğu gibi hayat görüşü bakımından da kişisel bir yöneliş göstermeksiniz, Divân şiiri taklitçisidir. "Elde bulunan yazma divânı⁸ ise ruh ve eda bakımından şamil bir hususiyet taşıyan ustaca şiirlerle doludur... Sonradan da işleyerek ilaveler yaptığı anlaşılan bu kitap, koyu bir Divân şiiri mahsûlüdür."⁹

Namık Kemal, çiraklık yıllarını geçirip de, Namık Kemal adıyla güçlü bir şahsiyet halinde edebiyatımıza doğduğu zaman büyük Divân şairlerinin çevre duygusuna uygun bir âlem tasarlıyor, o hava içinde hemen hemen onlar kadar

8 Ali Emiri eliyle kopya. Millet Kitaplığı Yay. Sadettin Nuzhet.

9 Kocatürk, Vasfi Mahir, N. Kemal'in Şiirleri, s. 8, Ank. 1957.

mükemmel bir şair görünüyordu. Divân şirinin etkilerini Şeyh Galip'e verdiği nazirelerde, Vecdi'ye, Nedim'e, Fehim'e, Sami'ye, Leskofçalı Galip'e yazdığı nazirelerde belirgin şekilde görebiliriz. Bu şiirlerde yer yer coşkun aşk ve şarap şakımaları, parlak doğa tasvirleri göze çarpmaktadır:

"Bezm-i safada seyret ol cam-ı gülnisarı
Bir lâle hey'etinde gör fasl-ı nevbahârı"

beytini Nedim'e nazire,

"Bülbül ü tavusnak-i himmetim eyler zuhur
Bağ-ı cennet saye-i bâl ü perimden renk renk"

beytini ise Leskofçalı Galip'e nazire olarak ele almıştır.

Namık Kemal, çıraklık döneminden sonraki âşikâne, hâkimâne ve vatan-perverâne şiirlerinde de Divân edebiyatının sanatlı söyleyişleri kendini gösterir:

"Diller ki cûş ü şevk ile şâdâbdır bu şeb
Her mevc-i nâle hâle-i mehtâbdır bu şeb"
gazelinde,

"Câna sefâdır kâse be kâse
Zehr-i gam içmek cânân elinden
Mihnetle içmem âb-ı hayatı
Dil teşne olsam nadan elinden"

kıt'asında tam olmasa da Divân şirinin özellikleri bulunmaktadır.

"... Genç Namık Kemal, bir gün Encümen-i Şuara arkadaşlarından Leskofçalı Galip'in divânını karıştırırken,

"Olup mecrûh-ı peykân-ı havadis tâir-i devlet
Demadem hûn akar çeşmim gibi enzâr-ı milletten"

beytine rastlıyor. Yıldırımla vurulmuşa dönüyor... Leskofçalı Galip, eski tarzda güzel şiirler yazan, tasavvufa meyyal, rind-meşrep bir şairdir. Büyük bir vatan-perver değildi. Namık Kemal, "Hürriyet Kasidesi"nin kıvılcımını ondan alıyor. Fakat bu kıvılcımdan bir yangın, bir ihtilâl yangını çıkıyor. Hürriyet Kasidesi, vezin, kafiye, ilham bakımından yukarıdaki beyitten geliyor.¹⁰

10 Kaplan, Mehmet, Şiir Tahlilleri I, s. 26, İst. 1969.

Tanzimat birinci dönem sanatçılarının şiddetle karşı çıkmalarına rağmen, eserlerine, Divân edebiyatının izlerini taşımalarını, yetişme çağında almış oldukları köklü divân kültürüne bağlayabiliriz.

KAYNAKLAR

1. AKYÜZ, K.: Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, s. 18-25, 4. Baskı.
2. KAPLAN, M.: Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, s. 253-274, İst. 1976.
3. ———: Şiir Tahlilleri, C. I, s. 26, Ank. 1969.
4. KOCATÜRK, V.M.: N. Kemal'in Şiirleri, s. 7-9, Ank. 1959.
5. TANPINAR, A.H.: 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 164-291, 293-350, İst. 1967.
6. Uludağ Üniv. Eğitim Fak. Der. C. V, Sa. 2, s. 77, Bursa, 1990.